

Cezaevleri, Toplumsal Adalet Algısı ve Yargılama

Eyüp BOZKURT

ÖZGÜRCE Dergisi, S 2, 1 Ağustos 2026

<https://ozgurcedergi.com/?p=420>

Çok bilinen gündemden hiç düşmeyen ve tuhaf bir şekilde müspet bir ilerleme kaydedemediğimiz bir olgu ve alan olarak Adalet ve cezaevlerimize dair anlatılacak çok şey var. En temel sıkıntı, en çok atlanan ve ihmal ettiğimiz husus, konunun toplum ahlakı, idraki ve değerleriyle irtibatı atlanarak, salt kanun, tüzük ve mevzuat bağlamında ele alınmasıdır. Metinlerde şu şu düzenlemeleri yaparsak, şöyle şöyle güzelliklere vasıl olacağız kolaycılığıyla hareket edip duruyoruz ve fakat bir yere varamıyoruz.

Tüm yönetim kademeleri ile ilgili daha mühim bir durum da şudur: Tüm himmetimiz nasıl yöneteceğimize değil, kimin yöneteceğine kilitli. Böyle olunca ilkeler, değerler ve erdemler cari olsun, toplum adalet ve huzur iklimiyle soluklanıp canlansın beklentileri birer temenni ve vehim olarak kalıveriyor. Birbirimizi kandırmaya çalışmayalım, herkes yönetimi kendi için istiyor. Güç, mal, konum devşirmek ve ötekileri bastırmak, baskılamak. Yönetim arzumuzun temel dinamiği maalesef ki budur...

Toplumsal düzenlerin temel meşruiyet kaynağı adalettir; ona dair algı, güven ve teslimiyet. Adalet, sadece kanunların mekanik ve soğuk bir şekilde uygulanmasıyla hayat bulan teknik bir sonuç değil; toplumun vicdanında, örf ve geleneğinde ve genel ahlakında kök salan, yaşayan bir düzenek ve organizmadır. Bir toplumun hukuk sistemi, o toplumun ahlaki olgunluk düzeyinin ve insana verdiği değer yansımasıdır. Bu bağlamda suç ve ceza kavramları da, hukuk dilinin birer başlığı olmaktan öte, toplumsal yapının ahlaki ve düşünsel koordinatlarını imler ve ele verir. Böyle olunca Dostoyevski pirimizin “Bir toplumun gelişmişlik düzeyini anlamak için cezaevlerine bakmak gerekir” tespiti yerindedir. Zira cezaevleri, bir müesses nizam olarak devletin gücünü en çıplak ve sert şekilde gösterdiği ve bireylerin/vatandaşların hürriyetini kısıtlayıp elinden aldığı sınırlar ve mekanlardır.

Modern devlet yapısında cezalandırma uzunca bir süre sadece bir ödetme ve intikam alma ameliyesi olarak görülegeldi. Kadim zamanların göze göz dişe diş anlayışı, modern dönemde yerini devlet eliyle yürütülen ve yönetilen kurumsallaşmış, yargılama ve cezalandırma pratiklerine bırakmıştır. Modern ceza sisteminde bedenlere acı çektirme tümünden bitmiş denemez belki, fakat temelde eza ve eziyet insanın bütünlüğüne, kişiliğine ve moral/ruhsal yapısına dönüktür. Denetim ve gözetim esaslı kapatılma eylemi, yanisi mahpus ve mahkûm olmak, bireyin toplumdan tecrit edilerek cezalandırılmasını temin ettiği gibi, iktidarların bireyler üzerindeki mutlak hakimiyetini simgeler. Bu, zor ve zorba bir

cezalandırma biçimidir. Bireyi salt ezme, ufalama ve toplumdan uzak tutma, hapis sisteminin yapabildiği ve becerebildiği bir şey olsa da, hukuk etiği bağlamında kötü bir karne notudur. Dillendirilen ama sadece dillendirilen suçlunun ıslah edilmesi, rehabilite edilip yeniden topluma kazandırılması savı, başat başarısızlık olarak tüm cesametiyle orta yerde duruyor.

Toplumsal ahlak ve cezaevi sorunları tartışıldığında türlü paradokslar karşımıza çıkmakta. Ceza sistematigi bir yandan en ağır şekilde cezalandırma talepleriyle tazyik yerken, diğer yandan fiziki yetersizlikler, aşırı iş yükü ve yoğunluk ve bitmek bilmeyen yapısal sorunlar nedeniyle insani ve ıslaha dönük bir model ve işleyiş geliştirmekte başarısız kalmakta ve adeta tıkanmaktadır. Sistem suçluyu ıslah ve terbiye edemeyince, sadece depolamakta, böyle olunca da cezaevleri birer iyileşme merkezi olmaktan çıkıp, suçun yeniden üretildiği toplanma alanlarına dönmektedir. Dolayısıyla sorun sadece teknik, mali ve fiziki yetersizlikler olmayıp, toplumsal ahlak, adalet algısı ve hukuki ıslah süreçleriyle alakalı, çok katmanlı ve girift bir konudur.

Hukuk ve ahlak toplumsal düzeni sağlayan iki temel normatif sistem olarak sıkı bir bağ içindedir. Kanunlar ve metinler toplumların resmi ve yazılı iradesini resmederken, ahlak o kanunların arkasındaki vicdani ve resmi olmayan meşruiyet temelini ve dayanağını kurar ve kurgular. Bir ülkedeki ceza sistematigi ve adalet işleyişi, o toplumda egemen ahlaki anlayış ve yaşayışından bağımsız düşünülemez. Türkiye'deki adalet algısı ve icrası düşünüldüğünde, toplumsal ahlak ile kurumsal hukuk arasında derin bir yarıлма olduğu rahatlıkla gözlenir. Bunun en somut tezahürü toplumun adalet arayış ve talebinin suçlunun ıslah edilmesinden ziyade, kolektif bir cezalandırma hazzı ve intikam alma arayışına dönüşmesidir. Premodern zamanlarda ceza, mücrimlerin bedenine uygulanan kamusal bir şiddet/baskı gösterisi ve icrasıydı ve toplumun zedelenen ahlaki gururunu tatmin etmeyi amaçlıyordu; Modern hukuk ise cezalandırmayı devletin uhdesine vererek rasyonelleştirmiş, şahsileşmesini önlemiş ve sözüm ona insani bir sınıra çekmiştir. Ancak bizde geniş toplumsal kitlelerin suça ve suçluya yönelik ahlaki tutumu, hala büyük ölçüde cezalandırıcı adalet hissiyatıyla şekillenip dile gelmektedir. Toplum, infial yaratan bir suçlu karşısında, kişinin hangi sebep ve süreçle o suça girdiğini, hangi sosyo-ekonomik ve belki siyasi şartların onu o suça ittiğini ve nihayetinde suçlu bile olsa bu insanın nasıl topluma kazandırılabilceğini düşünmek yerine; onun olabilecek en ağır bir şekilde ceza ve acı çekmesini, belki hemen yok edilmesini talep etmektedir. Adalet mefhumu böylelikle bir onarım ve asayiş süreci olmaktan çıkıp kamusal ve toplumsal öfkenin tatmini ve teskini için sunulan bir cezalandırma hazzına indirgenmektedir.

Bu durumu körükleyen en güçlü dinamiklerden biri, kitle iletişim araçları ve sosyal medya eliyle pervasızca icra edilen dijital linç ve tel'in kültürüdür. Kendilerini yargı yerine koyup sanık yaratmakta, onları yargılamakta ve kolayından mahkûm etmektedir. Yargı ve yürütme üzerinde kurulan bu kesif ve bunaltıcı baskı tabiatıyla masumiyet karinesi ve adil yargılanma hakkı ilkelerini yerle yeksan etmektedir. Toplum sosyal medyanın ani ve güçlü

öfke dalgalarıyla manipüle edilirken, yargı da bağımsız ve tarafsız/adil olma ilkelerinden uzaklaşabilmektedir. İlke ve adalet gözetilmeden, kabaran intikam çılgınlıklarını teskin ve tatmine dönük hukuku zedeleyen ve vicdanları yaralayan nice mahkeme kararı, sık sık gündeme gelmektedir. Oysa adalet aceleye gelmez, öfkeyle karar veremez. Sakin ve salim bir kalp ve vicdanla karar vermeli ve adalet hiçbir kınayıcının kınamasından korkmamalı.

Yaygın ve belki daha vahim bir adalet sorunumuz da suç kategorilerine karşı gösterilen seçici geçirgenlik, yani ahlaki çifte standartlardır. Hazindir ki, toplum şiddet ve cinayet gibi suçlara ilişkin aşırı öfkeli ve cezalandırıcı bir tutum takınırken, yolsuzluk, vergi kaçırma, rüşvet, organize ekonomik suçlar, özellikle de beyaz yaka ve zengin suçlarına karşı ilgisiz, belki müsamahakâr ve kayıtsız kalmaktadır. Bu minval suçların tepki görmemesi, toplumsal ahlaki aşınmanın ve çürümenin dışavurumudur. Güç ve imkân ele geçtiğinde işlenen suçlar beceri ve başarı olarak algılanıyor ve buna karşın kıyıda köşede görülen birey suçlarını güçlü bir nefret ve intikam hırsıyla cezalandırmak istiyorsa bir toplum, burada adalet sisteminin insani bir zemine oturmuşluğundan söz edilemez. Belki yaşanan yaygın bir yozlaşma ve toplumsal bir kalitesizlik ve çöküştür. Toplumsal ahlakın adalet algısı ıslah etme ve onarma ekseninden uzaklaşıp, seçmece acıtma ve tecrit etme yoluna girdiğinde, devletin ceza politikaları da bu taleplere uygun cevaplar veren bir mekanizmaya dönüşür.

Toplumsal ahlaktan neşet eden bu yargı ve ceza sistematığının, tutuklamayı geçici bir tedbir olmaktan çıkarıp peşin bir cezaya dönüştürme eğilimi, cezaevlerini tarihinin en büyük krizlerinden biriyle karşı karşıya bırakmıştır. Ceza infaz kurumları, hukuki birer alan ve merkez değil, kapasite aşırımları, hak ihlalleri ve sistemsel tıkanıklıklarla anılan sosyolojik birer kriz alanlarıdır. Kapasite aşımı ve aşırı yoğunluk, diğer sorunları konuşmaya mecal bırakmayan başat problemdir. Mahkûm ve mahpus sayısı, kapasitenin çok üzerindedir. Bunun açılımı şudur; içerdekilerin insani koşullarda barınma, temiz suya ve havaya, yeterli beslenmeye ve temel sağlık hizmetlerine erişim hakları gasp edilmektedir. Yoğunluk aşırılaştıkça, küçük dünyanız daha bir küçülmekte ve ondaki tüm imkanlar azalmakta ve ufalanmaktadır. İçerde çokluk...

Türkiye’de yargı mekanizması toplumsal öfkeyi dindirmek veya riske girmemek adına tutuklamayı adeta otomatik bir reflekse dönüştürmüştür. İktidarın emir eri gibi çalışma sıradanlaşan ve yaygınlaşan bir yargısal sorundur. Muktedirler mahlesinden bir işaret, ufaktan bir ima ile insanlar derdest edilip içeri atılabilmekte veya salınabilmektedir. Bu durum, hukukun cezalandırma yetkisini adaletsiz bir tasfiyeye dönüştürmektedir.

Bir diğer kronik sorun infaz rejimindeki istikrarsızlık, tutarsızlık ve sık sık çıkarılan örtülü af düzenlemeleridir. Doğrudan doğruya adıyla sanıyla aflar da cabası. Hantal yapı ve kolayından tutukla doldur sonrası mahpushaneler dolup taşınca, siyasi iktidar masraflardan kısmanın da tazyikiyle düzenleme yapıp onbinleri bazen yüzbinlere varan insanları salma yoluna gitmekte bir beis görmemektedir. Böyle olunca adalet mefhumu

buharlaşmakta. Zaten kimsenin yargıya güvendiği yok, fazladan cezasızlık algısı yerleşmekte ki, bu vahim bir durumdur.

Cezaevlerinin idari yapısındaki şeffaflık eksikliği ve denetimsizlik, hak ihlallerinin kolaylıkla katlanıp artmasına zemin hazırlamaktadır. İşkence ve kötü muamele yasaklanmış olsa da, aşırı yoğunluğun getirdiği stres ve personel azlığı, memurlar ile mahpuslar arasındaki ilişkiyi insani bir düzlemde uzaklaştırıp, güvenlik ve asayiş odaklı zorlayıcı bir biçime evrilmesine neden olmakta. Kitap, dergi ve mektup gibi ihtiyaçlara getirilen gereksiz ve kimi zaman keyfi kısıtlamalar, mahpusların dış dünyayla bağını kopararak yalnızlık ve kimsesizlik hislerini beslemektedir. Sonuç olarak Türkiye’de cezaevleri, suçlunun hatasıyla yüzleştiği ve arındığı yerler olmak yerine, fiziki ve moral olarak hırpalandığı, hiçleştirilip insanlığından edildiği, hukuka ve topluma karşı belki daha da bilendiği birer tecrit kampına dönüşmektedir. Suçluyu tamamen görünmez kılıp onu toplumun gözü önünden uzaklaştırarak tecrit ettiğimizde, adaleti icra ettik varsayıyoruz.

Cezaevlerimizde durumu yasama, yargı süreçleri ve toplumsal suç algısının doğrudan bir yansımasıdır. Sıkça başvurulanan rahatlatma amaçlı infaz düzenlemeleri, yapısal ve çok yönlü sorunlara kalıcı ve sadra şıfa çözümler üretmek yerine, sistemi arızı olarak rahatlatma işlevi görmüştür ve fakat bu durum ceza adaletinin asli ilkelerinden olan caydırıcılık unsurunu ciddi anlamda zedelemektedir.

Modern ceza hukukunun iddialı hedefi olan ışlah ve topluma yeniden kazandırma ideali ile Türkiye’deki hapis ve cezalandırma pratiği arasındaki mesafe büyüktür. Ağır iş yükü taşıyan yargı sistemi, tutukluluk tedbirinin yaygın ve yer yer keyfi kullanımı ve alternatif denetimli modellerin yaygınlaştırılıp işlevselleştirilmesindeki gönölsüzlük ve başarısızlık cezaevlerini rehabilite mekanları olmaktan çıkarıp, birer suç mektebine dönüştürür durumdadır.

Daha adil ve sürdürülebilir ceza ve hapis sistemi için yapılması gerekenlere gelince; tutuklama tedbirinin istisnai ve zorunlu bir hal çaresi olarak ifası sağlanmalı, buna karşın adli kontrol daha etkin ve de yaygın hale getirilmelidir. Bütün bir adalet sistemine olan güveni ciddi anlamda sarsan kuralsız, yersiz ve neredeyse keyfi infaz değişikliklerine son verilmeli, mahpusların cezaevlerinde kalacağı infaz süresi öngörülebilir olmalıdır. Cezaevlerindeki eğitim, meslek edindirme ve psikososyal destek çalışmaları nicelik kadar nitelik olarak da artırılmalı insanların tahliye sonrası sosyal hayata uyumunu sağlayacak destek alanları olmalıdır. İyi ve güçlü bir adalet ve ceza sistemi yalnızca suçluyu toplumdan tecrit eden ve onu cezalandıran değil, suçun üredıği sosyoekonomik zemini öncelikle hesaba katan ve bu doğrultuda tedbirler alan ve cezalandırılan bireyi iyi yönde dönüştürerek topluma geri verebilen sistemdir.